

بررسی و تحلیل اثرات خروج آمریکا از برجام بر میزان خودکفایی کمی و کیفی تجهیزات نظامی ج.ا.ایران

(با تاکید بر تجهیزات نوین ارتش جمهوری اسلامی)

احمد عزیزی فرد^۱

چکیده

خروج ایالات متحده از برجام به عنوان یک توافقنامه بین المللی که ناشی از زیاده خواهی و یکجانبه نگری این کشور در عرصه جهانی است، به صورت های مختلف مناسبات و کنش ها در فضای جهانی بین بازیگران حاضر در آن به ویژه ایران را دچار تغییر و تحول کرده است و در آینده نیز مطمئناً پیامدهای ژئوپلیتیکی متعددی از جمله پیامدهای اقتصادی و دفاعی - امنیتی را برای دو بازیگر اصلی یعنی ایران و ایالات متحده و سایر بازیگران به همراه خواهد داشت. در این میان بررسی پیامدهای ناشی از خروج ایالات متحده از برجام برای جمهوری اسلامی ایران از جمله مباحث و مسائلی است که ضرورت دارد با نگرشی واقع بینانه و آینده نگرانه مورد بررسی و تحلیل قرار گیرد. بر این مبنا، هدف از تحقیق حاضر بررسی پیامدهای ژئوپلیتیکی (اقتصادی و دفاعی - امنیتی) برای ایران بعد از خروج ایالات متحده از برجام است. روش انجام این پژوهش توصیفی - تحلیلی است. روش تجزیه تحلیل داده ها مبتنی بر اطلاعات کتابخانه ای و میدانی (پرسشنامه ای) است. نتایج حاصل از تحقیق نشان می دهد که برجام به واسطه رفع تحریم ها، آزاد کردن سرمایه های بلوکه شده ایران و ایجاد فضا برای افزایش تعامل بیشتر ایران با جهان توانسته بر ابعاد مورد بررسی در این پژوهش و در نتیجه بر وزن ژئوپلیتیکی و جایگاه استراتژیک ایران در منطقه و جهان تأثیری مثبت داشته باشد اما با خروج آمریکا از برجام پیامدهای اقتصادی، نظامی - امنیتی منفی بر جمهوری اسلامی ایران به همراه داشت که بررسی های صورت گرفته بخصوص در شاخص های بعد اقتصادی نشان از کاهش وزن ژئوپلیتیکی کشور ایران دارد

^۱ . کارشناس ارشد جغرافیای سیاسی دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد - ایران

ایمیل: ahmadazizifard1371@gmail.com

مقدمه

موقعیت ژئوپلیتیکی کشورها در طول زمان تحت تاثیر عوامل مختلفی چون جنگ ها، انقلاب ها، تحولات نظام بین المللی و جهانی همواره در حال تغییر و تحول می باشد. ایران یکی از کشورهای با اهمیت منطقه بوده است که طی چند دهه گذشته دچار تغییر و تحولات عظیمی شده است که علل وقوع آن را می توان به عوامل ژئوپلیتیکی داخلی و خارجی بسط داد. موقعیت ژئوپلیتیکی ایران، در ساختار فضایی ژئوپلیتیک جهانی همواره با دارا بودن کدهای ژئوپلیتیک موثر و خیلی قوی در داخل کشورهای همسایه و منطقه ی خاورمیانه، به گونه ای است که قدرت های جهانی و نیز کشورهای هم منطقه با ایران را نسبت به تغییر در وزن ژئوپلیتیکی و تحولات داخلی و خارجی خود بسیار حساس کرده است. زیرا در بسیاری از موارد منافع ملی کشورهای منطقه و منافع بازیگران داخلی کشورهای منطقه در رابطه مستقیم با شرایط ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیک ایران و تصمیمات راس نظام سیاسی ایران قرار دارد. در سطح جهانی اهمیت موقعیت ژئوپلیتیکی ایران به گونه ای تشریح شده است که آن را هارتلند ژئوپلیتیک قرن بیست و یکم و در قلب منطقه ی بیضی شکل انرژی استراتژیک، قرار داده است به طوری که هر گونه تغییری در وضعیت ژئوپلیتیک ایران، شرایط ژئوپلیتیکی کشورهای منطقه خاورمیانه را بر هم زده و در سطح جهانی تغییرات و تبعات ژئواستراتژیک بر جای می گذارد. اما از آنجایی که سیاست خارجی آمریکا بر اصل «مهار ایران» و تأمین امنیت کشورهای حاشیه خلیج فارس استوار بوده است و همچنین با تغییر دولت در آمریکا و روی کار آمدن دونالد ترامپ که هم در زمان تبلیغات انتخابات ریاست جمهوری و هم در هنگامه دریافت این مسئولیت مخالفت خود را با این توافقنامه اعلام داشته بود، در عمل از این توافق خارج شد و اجرای آن را با چالش جدی مواجه کرد. خروج ایالات متحده از برجام به عنوان یک توافقنامه بین المللی که ناشی از زیاده خواهی و یکجانبه نگری این کشور در عرصه جهانی است، به صورت های مختلف مناسبات و کنش ها در فضای جهانی بین بازیگران حاضر در آن به ویژه ایران را دچار تغییر و تحول کرده است و در آینده نیز مطمئناً پیامدهای ژئوپلیتیکی متعددی را برای دو بازیگر اصلی یعنی ایران و ایالات متحده و سایر بازیگران به همراه خواهد داشت. در این میان بررسی پیامدهای ناشی از خروج ایالات متحده از برجام برای جمهوری اسلامی ایران از جمله مباحث و مسائلی است که ضرورت دارد با نگرشی واقع بینانه و آینده نگرانه موردبررسی و تحلیل قرار گیرد. بر این مبنا، تحقیق حاضر تلاش دارد که این مهم را مورد بحث و بررسی قرار دهد تا از طریق شناخت این پیامدها بتوان استراتژی های ژئوپلیتیکی آینده کشور در دو بعد اقتصادی و دفاعی- امنیتی را به صورت واقع بینانه جهت دستیابی به منافع ملی و امنیت ملی طراحی کرد.

مبانی تحقیق

ژئوپلیتیک

واژه ی ژئوپلیتیک برای اولین بار در حدود یک قرن پیش به کار رفت و از این رو با وجود سابقه یک صد ساله هم چنان از حیث تعریف و مرزبندی با سایر علوم محل مناقشه بوده و متقدمین و متأخرین صاحب نظر در این حوزه اندیشه ای هیچ گاه نتوانستند در مورد یک تعریف کامل و جامع و مانع از اصطلاح و مفهوم ژئوپلیتیک به دیدگاهی یکسان و توافق کامل دست یابند. با این وجود در این تحقیق سعی می شود عمده ترین و درعین حال نزدیک ترین تعریف از دید اندیشمندان و متفکران ایران و جهان بیان شود. در بین اندیشمندان و اساتید حوزه ی جغرافیای سیاسی ایران نیز دیدگاه های مهم و قابل توجهی وجود دارد که از آن جمله آنان می توان به موارد زیر اشاره

کرد: خانم میر حیدر معتقد است که شیوه‌های قرائت و نگارش سیاست بین‌الملل توسط صاحبان قدرت و اندیشه و تأثیر آن‌ها بر تصمیم‌گیری‌های سیاسی در سطح بین‌المللی بیان کاملی از ژئوپلیتیک است (میرحیدر، ۱۳۷۷: ۶۱). از طرف دیگر آقای مجتهدزاده ضمن بیان این نکته که ژئوپلیتیک مطالعه اثر عوامل جغرافیایی در تصمیم‌گیری‌های سیاسی است و جغرافیای سیاسی مطالعه تأثیر تصمیم‌گیری‌های سیاسی بر محیط جغرافیایی است با این تفاوت که ژئوپلیتیک غالباً فرامرزی است و در محدوده بین‌المللی معنا پیدا کرده و معمولاً سیاست خارجی را مطالعه می‌کند (مجتهدزاده، ۱۳۷۹). اصطلاح ژئوپلیتیک، به‌عنوان واژه‌ای بحث برانگیز و پر ابهام، برای نخستین بار توسط دانشمند سوئدی «رادلِف شیلن» در سال ۱۸۹۹ و به مفهوم «دانش تحلیل روابط جغرافیا و سیاست» گام به عرصه مطالعات جغرافیای سیاسی معاصر نهاد (Dodds & Atkinson, 2000:3). این علم که در تفکر سنجش گرانه‌ی (ژئوپلیتیک انتقادی)، از آن به‌عنوان شکلی از «روابط قدرت- دانش» یاد می‌شود (Tuathil & Dalby & Routledge, 1998:15)؛ از جمله مفاهیمی است که از زمان پیدایش آن تا کنون، پیوسته بر سر ماهیتش اختلاف نظر بوده است. به‌گونه‌ای که لاکوست و ژیلن با توجه به تعدد برداشت‌ها و تعاریف از واژه‌ی ژئوپلیتیک، بر این باورند که برداشت‌های متفاوت از ژئوپلیتیک ارائه شده است، ولی یک تعریف عمومی و از پیش تعیین شده برای ژئوپلیتیک وجود ندارد (حافظ نیا، ۱۳۸۵: ۱۳). این تحول و دگردیسی در ساختار مفهومی ژئوپلیتیک سبب شده است تا رهیافت هرمنوتیکی جدید، گستره‌های روش‌شناسانه‌ی نوینی را پیش روی این علم قرار داده و حتی چارچوب بنیادین ژئوپلیتیک را، از تحلیل‌های مرسوم در بررسی روابط قدرت- سیاست، به سوی راهبردهای تفسیری جدیدتری همچون بررسی روابط قدرت- خشونت سوق دهند (Ingram & Dodds, 2009:259).

برجام

برنامه جامع اقدام مشترک (برجام)، توافق چندجانبه بین‌المللی در موضوع فعالیت‌های هسته‌ای جمهوری اسلامی ایران با پنج عضو دائمی شورای امنیت سازمان ملل به اضافه آلمان است. این توافق به لحاظ ماهیت و موضوع، شکل و شیوه، یکی از نادر توافقات بین‌المللی به شمار می‌آید که در تاریخ ماندگار خواهد بود. برجام پیروزی دیپلماسی بر شیوه‌های اجبار و زور در روابط بین‌الملل است. این توافق به یک مناقشه دیرینه و پرمخاطره و درعین حال غیرضروری پایان داد که می‌توانست زمینه‌ساز مخاطرات گسترده و وضعیت‌های غیرقابل پیش‌بینی باشد. برجام از هر زاویه‌ای که نگریسته شود، یک رویداد مهم بین‌المللی به شمار می‌آید. برنامه جامع اقدام مشترک، توافقی ۱۵۹ صفح‌های است؛ شامل ۲۰ صفحه متن اصلی و ۵ پیوست که مجموعاً ۱۳۹ صفحه است. در متن اصلی، ۵ صفحه به دو بخش «دیباچه» و «مقدمه و مفاد عمومی» اختصاص دارد. در این دو بخش، مانند هر توافق یا قرارداد دیگری، به کلیات توافق اشاره شده است. در ۱۵ صفحه‌ی دیگر نیز در چهار محور (هسته‌ای، تحریم‌ها، نقشه اجرایی و مکانیزم حل مناقشه) به مفاد توافق و تعهدات طرفین آن پرداخته شده است. پیوست‌ها هم شامل این موارد می‌شوند؛ پیوست اول: اقدامات مرتبط با هسته‌ای^۲ که در آن مسائل تکنیکی و تعهدات هسته‌ای توافق بیان شده‌اند؛ پیوست دوم: تعهدات مرتبط با تحریم‌ها^۳ که دربرگیرنده‌ی تعهدات مربوط به رفع تحریم‌های هسته‌ای و چگونگی آن می‌شود.

^۲ Nuclear-related measures

^۳ Sanctions-related commitments

پیوست سوم: همکاری هسته‌ای غیرنظامی^۴ که شامل تعهدات و تسهیلات مربوط به همکاری هسته‌ای در زمینه‌های صلح‌آمیز میان جمهوری اسلامی ایران و جامعه جهانی به ویژه گروه گروه ۱+۵ است؛ پیوست چهارم: کمیسیون مشترک^۵ که در آن به مسائلی همچون ترکیب این کمیسیون، کارکردها، رویه‌ها و تصمیمات آن و نیز کارگروه خرید^۶ و کارگروه اجرای رفع تحریم‌ها^۷ پرداخته شده است؛ و پیوست پنجم: نقشه‌ی اجرا^۸ که حاوی برنامه‌ی زمان بندی اجرای برجام (شامل روز نهایی شدن، روز پذیرش، روز اجرا، روز انتقال و روز خاتمه قطعنامه شورای امنیت) است (پژوهشکده مطالعات راهبردی، مرکز بررسی‌های استراتژیک ریاست جمهوری، ۱۳۹۵).

دست یابی به منافع ملی، یکی از اهداف مهم برای آینده کشور محسوب می‌شود و مناسبات بین کشورها برای رسیدن به این مهم، ضروری می‌باشد. برنامه جامع اقدام مشترک، به‌عنوان یک توافقنامه بین‌المللی، تأمین بخشی از منافع ملی ایران را در چشم انداز خود ترسیم نموده بود که با روی کار آمدن دولت دونالد ترامپ و خروج ایالات متحده از برجام اجرای آن را برای ایران به‌عنوان بازیگر اصلی و سایر کشورها با چالش جدی مواجه کرد. با توجه به وزن ژئوپلیتیکی آمریکا، این خروج قطعاً پیامدهایی را در حوزه نظامی-امنیتی، سیاسی و اقتصادی در پی دارد. همچنین اینکه اساتید و دانشجویانی که مرتبط با مباحث امنیت ملی مشغول مطالعه و تحقیق هستند، کمتر به بررسی بعد ژئوپلیتیکی خروج آمریکا از برجام پرداخته‌اند. نگارنده بر آن شد که پیامدهای ژئوپلیتیکی این واقعه در دو بعد اقتصادی و دفاعی-امنیتی را مورد تجزیه و تحلیل قرار دهد. از این تحقیق پیش رو اهداف زیر را دنبال میکند:

- ایجاد شناخت و درک لازم نسبت به ژئوپلیتیک ایران و برجام؛
- ایجاد شناخت و درک لازم پیامدهای ژئوپلیتیکی خروج ایالات متحده آمریکا از برجام؛
- ایجاد شناخت و درک لازم نسبت به پیامدهای ژئوپلیتیکی خروج ایالات متحده آمریکا از برجام از بعد اقتصادی؛
- ایجاد شناخت و درک لازم نسبت به پیامدهای ژئوپلیتیکی خروج ایالات متحده آمریکا از برجام از بعد نظامی - امنیتی؛

در کتاب ماراتن مذاکرات هسته‌ای که توسط نویسندگان نادر انتصار و کاوه افراسیابی به زبان انگلیسی نوشته و توسط مترجمان سعید جعفری و روح الله فقیهی در سال ۱۳۹۵ توسط نشر قومس ترجمه شده است، با اشاره به پیشینه برنامه هسته‌ای ایران، تک تک ادوار مذاکراتی در تهران، پاریس، بروکسل، استانبول، آلماتی، بغداد، مسقط، نیویورک، ژنو، لوزان و وین به‌صورت کامل موردبررسی قرار می‌گیرد. نویسندگان تلاش کرده‌اند صرف نظر از نگاه تاریخی-توصیفی، برداشت حقوقی و استراتژیک را در سطور این اثر نهادینه کنند.

هدی افزارکنجبین و سید محمدجواد زمانیان در کتابی با عنوان هلی برن از پشت میز که در سال ۱۳۹۴ توسط موسسه‌ی شهید کاظمی منتشر شده، با محوریت مذاکرات دوجانبه با ایران در موضوع هسته‌ای، بهترین مرجع برای رسیدن به تصویری واقعی از

^۴ - Civil Nuclear Cooperation-

^۵ - Joint Commission-

^۶ - Procurement Working Group-

^۷ - Working Group on Implementation of Sanctions Lifting-

^۸ - Implementation Plan-

انگیزه‌های ایالات متحده در این موضوع، توجه جدی به مواضع رسمی مقامات، اندیشکده‌ها و سایر نهادهای تصمیم ساز و تصمیم گیر در کشور آمریکا می‌دانند. از جمله سر فصل‌های موجود در کتاب می‌توان به تقویت گزینه نظامی، تحدید توان موشکی و دفاعی ایران، حفظ اجماع جهانی علیه ایران و برچیدن صنعت هسته‌ای اشاره نمود.

حسن روحانی در کتابی تحت عنوان امنیت ملی و دیپلماسی هسته‌ای که توسط انتشارات مرکز تحقیقات استراتژیکی مجمع تشخیص مصلحت نظام در سال ۱۳۹۱ به چاپ رسید، طی دوازده فصل به مواردی از جمله: شروع فناوری هسته‌ای بعد از انقلاب اسلامی و جمع بندی‌های مربوط به تعارضات توسعه‌ای این فناوری، چالش‌های تصمیم سازی و تصمیم گیری، شکل‌گیری تنش هسته‌ای در سال ۱۳۸۱، تحلیلی از وقت کشی اروپا در مذاکرات گروه‌های کاری و در نهایت تلاش نویسنده در ۶۷۸ روز که مسئولیت مستقیم تیم مذاکره کننده هسته‌ای را بر عهده داشت، می‌پردازد.

حمید رضا قلخانی در پایان نامه کارشناسی ارشد خود با عنوان «تحلیل گفتمان یادداشت‌های رسانه‌ای برجام در رسانه‌های داخلی» دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز در سال ۱۳۹۶ به راهنمایی دکتر ابراهیم شیخ زاده مرنند با بررسی ۵۰ یادداشت رسانه‌ای برجام در رسانه‌های داخلی نتیجه می‌گیرد که متون نوشتاری رسانه‌های داخلی در زمینه برجام، همواره چالشی بوده و بار ارزشی حمایتی از انرژی هسته‌ای و موضوعات برجام با رویکردی انتقادی از غرب در متن آن‌ها برجستگی بیشتری دارد. همچنین در یادداشت‌های رسانه‌ای مورد تحلیل، تصورات حمایتی و انتقادی از اقدامات برجام به‌صورت برابر به چشم می‌خورد.

کاظم لطفی حاج آبادی در پایان نامه کارشناسی ارشد با عنوان «تأثیر برجام بر جایگاه استراتژیک ایران در خاور میانه» در دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه خوارزمی در سال ۱۳۹۶ به راهنمایی دکتر رضا خلیلی، از مذاکرات پیرامون پرونده‌ی هسته‌ای ایران به‌عنوان پیچیده‌ترین و طاقت فرساترین مذاکرات تاریخ دیپلماسی یاد می‌کند. همچنین در راستای پاسخ به سؤال اصلی پژوهش، با استفاده از اسناد و منابع کتابخانه‌ای و اینترنتی موجود و با بهره‌گیری از مدل سوات، به بررسی و سنجش تأثیر برجام بر جایگاه استراتژیک ایران در قالب دو محور قدرت-ضعف و تهدید-فرصت می‌پردازد. در نهایت نتایج پژوهش حاکی از تأیید فرضیه مبنی بر تقویت جایگاه استراتژیک ایران در خاورمیانه در اثر اجرای برجام می‌باشد.

آیدین جمشیدی در پایان نامه کارشناسی ارشد با عنوان «چرایی و چگونگی شکل‌گیری برجام از دیدگاه نظریه‌ی بازی‌ها» در دانشکده علوم اقتصادی و سیاسی دانشگاه شهید بهشتی در سال ۱۳۹۷ به راهنمایی دکتر روح الله طالبی این چنین بیان می‌دارد که هدف از انجام این تحقیق بررسی چرایی شکل‌گیری برجام از منظر رویکردی استراتژیک و نظریه بازی‌ها است. به نظر می‌رسد رسیدن ترجیحات متضاد طرفین اصلی مذاکرات هسته‌ای به نقطه تعادل نش که همانا نقطه گریز ناپذیر توافق بوده است، به شکل‌گیری برجام منجر شده است. به این منظور کنش‌های دو بازیگر عمده این مذاکرات یعنی ایران و ایالات متحده به‌عنوان بازیگران اصلی و اثر گذار، انتخاب و گزینه‌های ممکن (استراتژی‌ها) پیش روی این دو در یک بازی گسترده مورد تحلیل قرار می‌گیرد. آخرین کنش و واکنش این دو کشور در مذاکرات ژنو به‌عنوان زیر بازی منجر به گره پایانی در نظریه بازی‌ها مورد بررسی قرار می‌گیرد. سنجش، مقایسه و تحلیل مطلوبیت‌ها در انتها به این نتیجه می‌رسد که گزینه‌های طرفین در نقطه تعادلی نش از

منظر نظریه بازی‌ها باعث شکل‌گیری مفاد برجام شده است. فارغ از پایداری و ناپایداری توافق می‌توان نتیجه گرفت که این تنها گزینه برای اتفاق افتادن در آن مقطع زمانی بود.

داود حمیدی در پایان نامه کارشناسی ارشد با عنوان «میزان تاب آوری اقتصادی ایران و تعیین عوامل مؤثر در آن: قبل و بعد از برجام» در دانشگاه پیام نور مرکز تهران غرب در سال ۱۳۹۷ به راهنمایی دکتر فرهاد خدادادکاشی بیان می‌کند که: برای اندازه‌گیری تاب آوری اقتصادی ایران از یک شاخص ترکیبی استفاده می‌شود. این شاخص ترکیبی سه بعد را پوشش می‌دهد: ثبات اقتصادی، اثرات رفاهی، تمرکز و تنوع صادراتی. نتایج مؤید آن است که اندازه تاب آوری اقتصادی ایران از ۰/۳۱ تا ۰/۵۱ در طی سال‌های ۱۹۹۵ تا ۲۰۱۶ تغییر کرده است. لازم به ذکر است که اندازه این شاخص در سال ۲۰۱۳ بدلیل تحریم‌های تحمیلی سازمان ملل به کمترین میزان خود کاهش یافت. یافته‌های ما نشان داد که متغیرهایی همچون پیچیدگی اقتصادی، آزادی اقتصادی، حکمرانی خوب و تشکیل سرمایه اثر مثبت و معنی دار بر تاب آوری اقتصاد ایران داشته‌اند درحالی که بازبودن اقتصاد اثر منفی بر آن داشته است. نکته آخر اینکه تخمین مدل رگرسیون نشان داد که برجام اثر مثبت و معنی داری بر تاب آوری اقتصاد ایران داشته است.

عباس مصلی نژاد در مقاله‌ای تحت عنوان «تأثیر سیاست تحریم بر مذاکرات هسته‌ای» که در سال ۱۳۹۴ در فصلنامه شماره سوم ژئوپلیتیک به چاپ رسیده، مقابله با تحریم‌های اقتصادی آمریکا و اتحادیه اروپا را یکی از ضرورت‌های راهبردی در سیاست خارجی ایران عنوان می‌کند. همچنین بیان داشته بررسی تحولات سیاست بین‌الملل نشان می‌دهد که کشورهای انقلابی و بازیگرانی که در شرایط کنش متقابل در سیاست بین‌الملل قرار دارند، با محدودیت‌های اقتصادی و راهبردی روبه‌رو می‌شوند. ایشان با اشاره به افزایش مرحله به مرحله تحریم‌های اقتصادی و راهبردی آمریکاعلیه ج.ا.ا از ۱۹۷۹ (۱۳۵۸) تا سال ۲۰۱۱ (۱۳۹۰) که در این سال شدیدترین تحریم‌ها که در قالب تحریم‌های فلج‌کننده نامگذاری شده، اعمال شده است. سیاست تحریم را در زمره سازوکارهای مقابله محدود، تدریجی و مرحله‌ای مقابله با کشورهای چالش‌گر در نظام جهانی می‌داند.

علیرضا تاجریان و همکاران در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل جنگ رسانه‌ای ایران و غرب در مذاکرات هسته‌ای» که در سال ۱۳۹۴ در دوفصلنامه شماره سیزدهم مطالعات قدرت نرم به یکی از جنبه‌های اصلی دیپلماسی، یعنی کمک به بهره‌گیری قدرت نرم در دست‌یابی به اهداف خاص اشاره می‌کند. همچنین بیان می‌دارند که با تغییر ماهیت قدرت و برجسته شدن ابعاد قدرت نرم در مناسبات بین‌دولت‌ها، نقش رسانه‌ها در پیگیری استراتژی دولت‌ها بسیار برجسته شده و هم‌اکنون کشورها برای رسیدن به اهداف خود در عرصه بین‌الملل بخش مهمی از توان خود را بر روی رسانه‌ها متمرکز می‌کند.

محمد علی بصیری و مصطفی قاسمی در مقاله‌ای با عنوان «مواضع اتحادیه اروپا و آمریکا در قبال پرونده هسته‌ای ایران» براین باورند که ایران به جای اعتماد به اروپا و برخی دیگر از بازیگران درگیر در پرونده هسته‌ای می‌بایست به آن‌ها اتکا کند. اگرانکا به اروپا و دیگر بازیگران درگیر، جای خود را به اعتماد بدهد در آن هنگام ناچار از امتیازدهی و سازش‌های اجباری در برابر این قدرت‌ها خواهد شد. با این وجود باید اعتمادسازی در سیاست خارجی ایران در اولویت قرار گیرد. البته مشارکت دولتهای بیشتری مانند چین، هند، روسیه و غیرمتعهدها در این راه نیروی مانور و چانه زنی ایران را بیشتر می‌کند.

محمد محسن حمیدی در مقاله‌ای با عنوان «دیپلماسی، ذهنیت سازی و پرونده هسته‌ای ایران» بر این باور است که ایستادن دولت احمدی‌نژاد برای دنبال کردن برنامه هسته‌ای خود، در کنار به کارگیری ظرافت‌های دیپلماتیک دولت خاتمی با پوشاندن کاستیهای آن می‌تواند کارآمد باشد. در ضمن بحران هسته‌ای می‌تواند منطقه‌گذارهی تعیین کننده در پردازش یک رویکرد تحول یافته در سیاست خارجی ایران باشد که برخورد آرمانها (اعم از ایدئولوژیک و ملی) با جهانی که در آن کشورها تنها بر پایه منافع ملی خویش و برحسب بده بستان عمل می‌کنند نه برپایه صداقت و حقانیت، راهکارهای مناسب‌تر را بر کارگزاران جمهوری اسلامی روشن می‌سازد.

حسین پوراحمدی و امیر عباسی خوشکار در مقاله‌ای با عنوان «مبانی رفتار سیاست خارجی روسیه در قبال پرونده هسته‌ای جمهوری اسلامی ایران» بر این باورند که روسیه در قالب استراتژی چندجانبه گرایی محدود، ضمن رد تحریم‌های صورت گرفته خارج از شورای امنیت به وسیله آمریکا و اروپا، سیاست «گام به گام» را برای ادامه دار کردن روند مذاکرات و خارج شدن فضای تعاملات از بن بست تحریم -تهدید مطرح کرده است. در این طرح فرآیند عقب نشینی گام به گام در قالب «عمل در ازای عمل» در کانون منطق مذاکرات آینده قرار می‌گیرد.

احمد سلطانی نژاد و سامان سفالگر در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل مناقشه هسته‌ای ایران و غرب در بستر فضای مجازی» بر این باورند که رسانه‌های غربی با همراه کردن پرونده هسته‌ای ایران با واژگانی چون برنامه مشکوک اتمی، برنامه هسته‌ای نظامی، سعی در ارائه چهره‌ای خطرناک از پرونده هسته‌ای ایران به مخاطبان خود دارند. در مقابل ایران نیز با تعریف یک هویت خاص برای خود در قالب سه گفتمان استقلال طلبی، عدالت و مقاومت به حملات رسانه‌ای غربی‌ها علیه پرونده هسته‌ای خود پاسخ داده است.

عبدالله قنبرلو در مقاله‌ای با عنوان «آمریکا و بحران هسته‌ای ایران» بر این باور است که دولت ایالات متحده در پی تثبیت سیستم فعلی بین‌المللی به صورت هژمونیک است. در این راستا هر بازیگری از جمله ایران که به نحوی نظم هژمونیک تحت هژمونی ایالات متحده را به چالش بکشد با فشارهای ساختاری سیستم مواجه می‌شود.

جدول ۱- الزامات اجرای برجام

الزامات اجرای برجام		
مطرح شده در «بند سوم» نامه رهبر انقلاب به رئیس‌جمهور درباره الزامات اجرای برجام ۱۳۹۴/۰۷/۲۹		
از آنجا که پذیرش مذاکرات از سوی ایران اساساً با هدف لغو تحریم‌های ظالمانه اقتصادی و مالی صورت گرفته است و اجرایی شدن آن در برجام به بعد از اقدام‌های ایران موکول گردیده، لازم است تضمین‌های قوی و کافی برای جلوگیری از تخلف طرف‌های مقابل، تدارک شود که از جمله آن اعلام کتبی رئیس‌جمهور امریکا و اتحادیه اروپا مبنی بر لغو تحریم‌ها است. در اعلام اتحادیه	گرفتن تضمین‌های قوی و کافی برای لغو تحریم‌ها	۱

		اروپا مبنی بر لغو تحریم‌ها است. در اعلام اتحادیه اروپا مبنی بر لغو تحریم‌ها است. در اعلام اتحادیه اروپا و رئیس‌جمهور امریکا باید تصریح شود که این تحریم‌ها به کلی برداشته شده است. هر گونه اظهار مبنی بر اینکه ساختار تحریم‌ها باقی خواهد ماند، به منزله‌ی نقض برجام است.
۲	نقض برجام و توقف فعالیت‌های آن در صورت وضع هرگونه تحریم	در سراسر دوره‌ی ۸ ساله وضع هرگونه تحریم در هر سطح و به هر بهانه‌ای (از جمله بهانه‌های تکراری و خودساخته‌ی تروریسم و حقوق بشر) توسط هریک از کشورهای طرف مذاکرات، نقض برجام محسوب خواهد شد و دولت موظف است طبق بند ۳ مصوبه‌ی مجلس اقدام‌های لازم را انجام دهد و فعالیت‌های برجام را متوقف کند.
۳	آغاز فعالیت‌های بند ۴ و ۵ تنها پس از اعلام آژانس مبنی بر پایان پرونده pmd	اقدامات مربوط به آنچه در دو بند بعدی آمده است، تنها هنگامی آغاز خواهد شد که آژانس پایان پرونده‌ی موضوعات حال و گذشته (pmd) را اعلام نماید.
۴	آغاز نوسازی کارخانه اراک تنها پس از قرارداد طرح جایگزین و تضمین کافی اجرا	اقدام در مورد نوسازی کارخانه‌ی اراک با حفظ هویت سنگین آن، تنها در صورتی آغاز خواهد شد که قرارداد قطعی و مطمئن درباره‌ی طرح جایگزین و تضمین کافی برای اجرای آن منعقد شده باشد.
۵	معامله و تبادل اورانیوم غنی شده در برابر کیک زرد در صورت عقد قرارداد مطمئن و تدریجی	معامله اورانیوم غنی شده‌ی موجود در برابر کیک زرد با دولت خارجی در صورتی آغاز خواهد شد که قرارداد مطمئن در این باره همراه با تضمین کافی منعقد شده باشد. معامله و تبادل مزبور باید به تدریج و در دفعات متعدد باشد.
۶	تهیه طرح توسعه میان مدت صنعت انرژی اتمی و بررسی آن در شورای عالی امنیت ملی	مطابق مصوبه‌ی مجلس، طرح و تمهیدات لازم برای توسعه‌ی میان مدت صنعت انرژی اتمی شامل روش پیشرفت در مقاطع مختلف از هم اکنون تا ۱۵ سال و منتهی به ۱۹۰ هزارسو است، تهیه و با دقت در شورای عالی امنیت ملی بررسی شود. این طرح باید هر گونه نگرانی ناشی از برخی مطالب در ضامم برجام را برطرف کند.
۷	ساماندهی تحقیق و توسعه برای غنی‌سازی مورد قبول در برجام در پایان دوره‌ی ۸ ساله	سازمان انرژی اتمی، تحقیق و توسعه در ابعاد مختلف را در مقام اجرا به‌گونه‌ای ساماندهی کند که در پایان دوره ۸ ساله هیچ کمبود فناوری برای ایجاد غنی‌سازی مورد قبول در برجام وجود نداشته باشد.

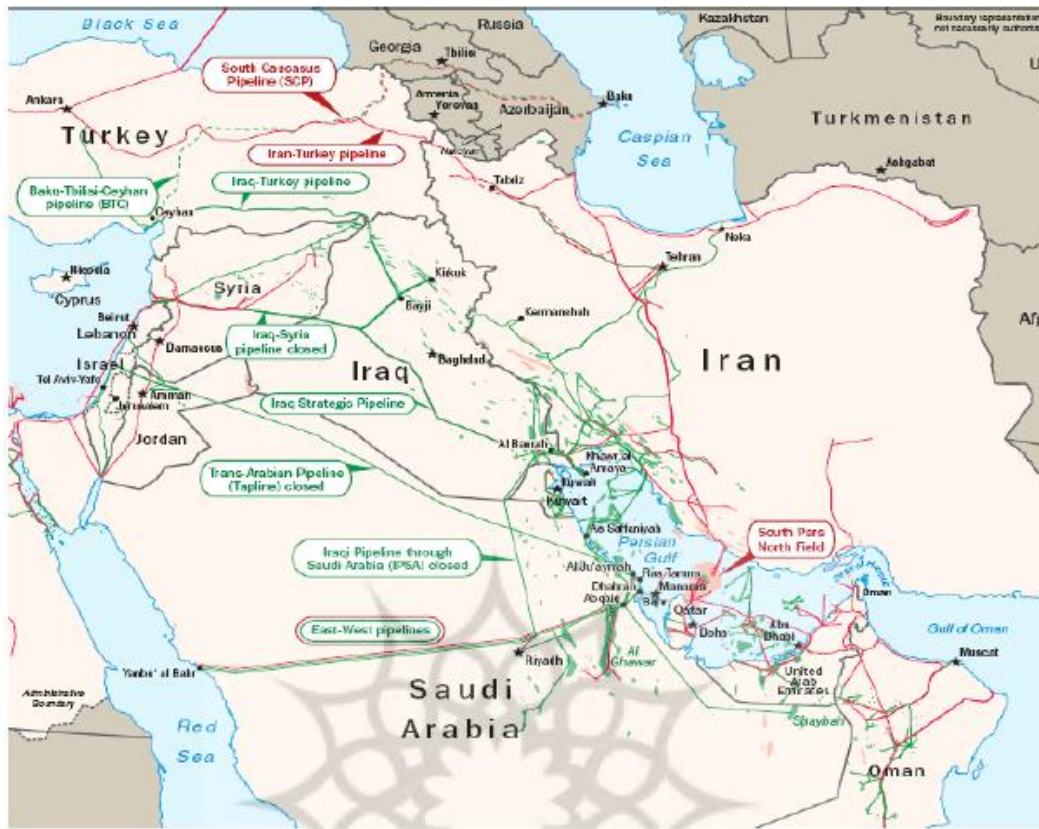
۸	مرجع بودن متن مذاکرات و نه تفسیر طرف مقابل، در موارد ابهام سند برجام	توجه شود که موارد ابهام سند برجام، تفسیر طرف مقابل مورد قبول نیست و مرجع، متن مذاکرات است.
۹	تشکیل هیئت رصدکننده انجام تعهدات طرف مقابل و تحقق الزامات اجرای برجام	وجود پیچیدگی‌ها و ابهام‌ها در متن برجام و نیز گمان نقض عهد و تخلفات و فریبکاری در طرف مقابل به ویژه آمریکا، ایجاب می‌کند که یک هیئت قوی و آگاه و هوشمند برای رصد پیشرفت کارها و انجام تعهدات طرف مقابل و تحقق آنچه در بالا بدان تصریح شده است، تشکیل شود. ترکیب و وظائف این هیئت باید در شورای عالی امنیت ملی تعیین و تصویب شود.

مبانی نظری تحقیق

بازیگر ژئوپلیتیک بازیگری با حداقل قدرت در مقیاس ملی است که با بهره‌برداری از منابع جغرافیایی قدرت در مناسبات فروملی، ملی، منطقه‌ای و جهانی جهت دستیابی به اهداف و منافع خود شرکت می‌کند. هنگامی که بحث مناسبات ژئوپلیتیک مطرح می‌شود، منظور مناسبات بین بازیگران ژئوپلیتیک است زیرا مناسبات تنها زمانی مطرح است که بازیگرانی در آن مبتنی بر منابع جغرافیایی قدرت نقش‌آفرینی داشته باشند پس شناخت این بازیگران از اهمیت و جایگاه برجسته‌ای در دانش ژئوپلیتیک برخوردار هستند.

جمهوری اسلامی ایران

ایران به معنی سرزمین آریاییان، کشوری در جنوب غربی آسیا و در منطقه خاورمیانه با ۱۶۴۸۱۹۵ کیلومترمربع وسعت (رتبه هجدهم در جهان) و بر پایه سرشماری سال ۱۳۹۵ دارای ۷۹۹۲۶۲۷۰ نفر جمعیت است. ایران از شمال با جمهوری آذربایجان، ارمنستان و ترکمنستان، از شرق با افغانستان و پاکستان و از غرب با ترکیه و عراق همسایه است و همچنین از شمال به دریای خزر و از جنوب به خلیج فارس و دریای عمان محدود می‌شود که دو منطقه نخست از مناطق مهم استخراج نفت و گاز در جهان هستند. پایتخت، بزرگ‌ترین شهر و مرکز فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و اداری ایران، تهران است. ایران یک قدرت منطقه‌ای مهم در خاورمیانه است که به واسطه ذخایر بزرگ سوخت فسیلی‌اش که شامل بزرگ‌ترین میدان گاز طبیعی در جهان و چهارمین ذخایر نفتی بزرگ کشف و تأییدشده می‌شود، نفوذ و نقش قابل‌توجهی در امنیت بین‌المللی انرژی داشته و صنعت نفت، پتروشیمی و گاز طبیعی در ایران پیشتاز است. ایران به واسطه قرار گرفتن در منطقه میانی اوراسیا موقعیتی راهبردی دارد.

شکل (۱): ذخایر نفت و گاز خلیج فارس

ایران از اعضای مؤسس سازمان ملل متحد، سازمان اکو، جنبش عدم تعهد، سازمان کنفرانس اسلامی و اوپک است. سیستم سیاسی کنونی ایران بر اساس قانون اساسی ۱۳۵۷ بنا شده است که ترکیبی از یک دموکراسی نیابتی با یک حاکمیت دینی است که توسط فقهای اسلامی تحت یک مفهوم رهبری برتر حکمرانی می‌شود. پیش از سال ۱۳۵۷ نظام ایران سکولار بود و با انقلاب ۱۳۵۷ اسلام، دین رسمی و مذهب آن تشیع گشت.

تأمین انرژی جهانی

با تحولات صورت گرفته در رویکردهای ژئوپلیتیکی و اهمیت یافتن منابع نفت و گاز در معادلات جهانی، ایران در کانون منطقه‌ای قرار گرفته است که در تولید و انتقال نفت و گاز جهان نقشی حیاتی ایفا می‌کند. به‌گونه‌ای که از نظر کارکرد به سان قلب جهان عمل می‌کند، زیرا ایران بین دو انبار انرژی جهان یعنی خلیج فارس و دریای خزر قرار دارد و موقعیت بی‌بدیلی در این عرصه در جهان دارد. بر همین مبناست که جغرافی کمپ متأثر از نظریه هارتلند مرکزی مکیندر، از این منطقه به‌عنوان بیضی انرژی و یا هارتلند انرژی یاد می‌کند (کمپ، ۱۳۸۳: ۱۳). با توجه تقاضای روزافزون برای انرژی، ایران به‌عنوان یکی از مهم‌ترین تولیدکنندگان انرژی نقش تعیین‌کننده‌ای را بر عهده دارد. از نظر حجم منابع انرژی (سوخت‌های فسیلی) ایران با ذخایر گازی اثبات شده ۲۶/۵

تریلیارد مترمکعبی (۱۰۰۰ تریلیون فوت مکعب) ۱۵/۸ درصد کل ذخیره گاز جهان، دومین دارنده ذخایر گاز جهان پس از روسیه است

جایگاه ترانزیتی و بازرگانی

ایران از قدیم الایام چهارراه تمدن‌ها به شمار رفته و از نظر موقعیت دریایی و زمینی از موقعیت بسیار مناسبی برخوردار بوده است. جایگاه جغرافیایی ایران به دلیل ارتباط و اتصال با دریای آزاد و قرار گرفتن بین دو قدرت بحری و بری و به بیان دیگر در موقعیت ریملند نظریات ژئوپلیتیکی در استراتژی جهانی باعث پیدایش موقعیت ترانزیتی برای ایران شده است و به واسطه این موقعیت و تقاضای جهان پیرامون آن برای ارتباط و اتصال به هم برای رفع نیازهای متقابل مادی از بنیان‌ها و مؤلفه‌های بنیادی ژئوپلیتیک و ژئواکونومیک کشور ایران شده است.

به گونه‌ای که ایران با موقعیت جغرافیایی و ژئوپلیتیکی ویژه‌ای که برای منطقه محصور در خشکی آسیای مرکزی دارد، یک کشور ترانزیتی مطلوب است و می‌تواند تولیدات نفت و گاز قزاقستان و ترکمنستان را به بهترین شکل به دریای آزاد و حتی از طریق ترکیه به اروپا برساند؛ بنابراین، ایران به عنوان امن‌ترین، اقتصادی‌ترین و کوتاه‌ترین مسیر برای انتقال منابع انرژی به آب‌های آزاد مطرح است

گروه ۵+۱

گروه ۵+۱ میانجیان بین‌المللی حل مسئله هسته‌ای ایران هستند. این گروه از ۵ عضو دائم شورای امنیت سازمان ملل شامل کشورهای: آمریکا، بریتانیا (انگلستان)، فرانسه، چین، روسیه و آلمان تشکیل شده و هدف از تشکیل این گروه هماهنگ کردن واکنش‌های جهانی نسبت به برنامه‌های هسته‌ای ایران است. علت نام‌گذاری این گروه به صورت ۵+۱ حضور ۵ عضو دائم شورای امنیت سازمان ملل متحد به همراه کشور آلمان است و کار این گروه گرفتن تصمیم در مورد عملکرد هسته‌ای ایران می‌باشد. در ادامه به معرفی کشورهای گروه ۵+۱ پرداخته می‌شود.

ایالات متحده آمریکا

ایالات متحده آمریکا کشوری بزرگ در آمریکای شمالی است که معمولاً «USA»، «ایالات متحده»، «آمریکا» یا «ایالات متحده آمریکا» خطاب می‌شود. این کشور مساحتی حدود ۹/۶ میلیون کیلومتر مربع دارد که حدود نیمی از مساحت روسیه و تقریباً به بزرگی چین است. ایالات متحده همچنین با داشتن ۳۱۰ میلیون جمعیت، سومین کشور پرجمعیت دنیاست. این کشور شهرهای پرتراکم و شلوغ با حومه وسیع و زمین‌های پهناور خالی از سکنه همراه با جاذبه‌های طبیعی دارد

روسیه

فدراسیون روسیه کشوری گسترده و بزرگ در اروپای شرقی و آسیای شمالی است. روسیه با مساحت ۱۷۰۷۵۴۰۰ کیلومترمربع پهناورترین کشور جهان است. مساحت روسیه تقریباً دو برابر مساحت کشور ایالات متحده آمریکاست. از دید جمعیتی، روسیه پس از چین، هندوستان، آمریکا، اندونزی، برزیل، پاکستان و بنگلادش در رده هشتم جهان قرار دارد. روسیه تا قبل از فروپاشی اصلی ترین جمهوری اتحاد جماهیر شوروی بود. در حال حاضر نوع حکومت در فدراسیون روسیه جمهوری فدرال است. روسیه در سال ۸۶۲ میلادی پایه گذاری شده است. بر اساس آمار سال ۲۰۱۶ جمعیت فدراسیون روسیه در حدود ۱۴۲۵ میلیون نفر و تولید ناخالص داخلی روسیه در حدود ۱۷۲۷ تریلیون دلار بوده است

چین

کشور چین در منطقه شرق آسیا قرار گرفته است و بعد از روسیه، دومین کشور پهناور این قاره به شمار آمده و دارای مرز زمینی با کشورهای روسیه، مغولستان، قزاقستان، قرقیزستان، تاجیکستان، افغانستان، پاکستان، هندوستان، نپال، بوتان، برمه، ویتنام، کره شمالی می باشد. از سمت شرق و جنوب نیز با دریای چین شرقی، خلیج کره، دریای زرد و دیگر آب های آزاد احاطه شده است. جمهوری خلق چین یک کشور سوسیالیستی است. چین از سال ۱۹۹۶ عضو پیمان امنیتی سازمان همکاری شانگهای می باشد. سازمان همکاری شانگهای از دل رقابت قدرت های بزرگ بر سر منطقه ژئوپلیتیک آسیای میانه ظهور کرده است

فرانسه

فرانسه با عنوان رسمی جمهوری فرانسه یکی از کشورهای واقع شده در اروپای غربی می باشد که دارای چند منطقه تحت حاکمیت نیز است. فرانسه همانند اسپانیا و مراکش دارای سواحل هم در دریای مدیترانه و هم در اقیانوس اطلس دارد. به خاطر شکل کشور فرانسه به آن لقب شش ضلعی را داده اند. بر اساس مساحت، فرانسه بزرگ ترین کشور اروپای غربی و اتحادیه اروپا و همچنین سومین کشور بزرگ در کل قاره اروپا بشمار می آید. جمعیت فرانسه در حال عبور از مرز ۶۷ میلیون نفر است که با این رقم، فرانسه در رتبه دومین کشور پر جمعیت اتحادیه اروپا قرار می گیرد. قانون اساسی فرانسه بر اساس رفراندومی در ۴ اکتبر ۱۹۵۸ به رسمیت رسیده است. این قانون تأکید بر ایجاد کشوری سکولار و دموکرات دارد که حق حاکمیت را در آن مردم ایجاد می کنند

بریتانیا

بریتانیا یا پادشاهی متحد بریتانیا با نام رسمی پادشاهی متحد بریتانیای کبیر و ایرلند شمالی (به انگلیسی: United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland و به اختصار: UK) کشوری است واقع در اروپای غربی و به پایتختی شهر لندن. پادشاهی متحد از چهار بخش تشکیل شده است: سه بخش آن کشورهای انگلستان، اسکاتلند و ویلز هستند که روی هم بریتانیای کبیر را تشکیل می دهند. بخش چهارم، ایرلند شمالی است که در جزیره ایرلند قرار دارد. پادشاهی متحد توسط اقیانوس اطلس از غرب و شمال، دریای شمال در شرق، کانال منش در جنوب و دریای ایرلند در غرب احاطه شده است.

آلمان

کشور آلمان با نام رسمی جمهوری فدرال آلمان، کشوری است واقع در قاره اروپا. آلمان با جمعیت غالب بر ۸۲ میلیون نفر، پرجمعیت‌ترین کشور اروپا می‌باشد. زبان رسمی این کشور آلمانی و پایتخت آن برلین می‌باشد همچنین نوع حکومت در آلمان جمهوری فدرال است. این کشور از شمال با دریای شمال، دانمارک و دریای بالتیک، از شرق با لهستان و جمهوری چک، از جنوب با اتریش و سوئیس و از غرب با فرانسه، لوکزامبورگ، بلژیک و هلند مرز دارد. نظام سیاسی آلمان به‌صورت جمهوری فدرال دموکراتیک پارلمانی بوده و دارای ۱۶ ایالت می‌باشد. عملکرد این ایالت‌ها در برخی مسائل به‌صورت مستقل است.

تاریخچه برنامه هسته‌ای ایران پیش از آغاز مناقشه هسته‌ای

فعالیت‌های هسته‌ای ایران در دوران پهلوی دوم و از اواخر دهه ۵۰ میلادی (۱۹۵۷) با همکاری ایالات متحده، به‌عنوان بخشی از برنامه «اتم برای صلح» آیزنهاور رئیس‌جمهور ایالات متحده آغاز شد (Jahanpour, 2007). با شروع فعالیت‌های هسته‌ای ایران، محمدرضا شاه پهلوی برنامه‌های بلندپروازانه‌ای را برای توسعه و گسترش برنامه هسته‌ای ایران در نظر گرفت؛ به‌طوری‌که در نظر داشت حدود ۱۰ الی ۲۰ راکتور هسته‌ای را جهت تولید بیست هزار مگابایت برق هسته‌ای تا سال ۱۹۹۴ راه‌اندازی کند (Kerr, 2012: 1). یک سال بعد از این توافق دولت ایران در سال ۱۵۸ (۱۳۳۶) به عضویت آژانس بین‌المللی انرژی اتمی درآمد و در سال ۱۹۵۹ (۱۳۳۷) نیز به پیشنهاد دانشگاه تهران ساخت یک راکتور اتمی در دستور کار هیئت دولت قرار گرفت و موسسه علوم هسته‌ای که تحت نظارت سازمان مرکزی پیمان سنتو بود، از بغداد به تهران منتقل شد. دانشگاه تهران نیز در راستای آموزش و پژوهش هسته‌ای مرکزی را تحت عنوان «مرکز اتمی دانشگاه تهران» تأسیس کرد (غریب آبادی، ۱۳۸۷: ۳۷).

در سال ۱۹۶۸ ایران به‌عنوان یکی از نخستین امضاکنندگان، موافقت‌نامه منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای (NPT) را امضا نمود و در سال ۱۹۷۱ با تصویب آن، به توسعه بیش‌ازپیش برنامه هسته‌ای خود مبادرت ورزید و متعاقب آن در سال ۱۹۷۴ شاه ایران تشکیل سازمان انرژی اتمی را اعلام نمود (Kibaroglu, 2007: 225-233). در همین راستا قراردادهایی نیز با برخی از دولت‌های غربی از جمله دولت‌های فرانسه، آلمان و ایالات متحده به امضا رسید (Ozcan, Ozdamar, 2009: 121).

با وقوع انقلاب اسلامی در ایران در سال ۱۹۷۹ (۱۳۵۷) علی‌رغم آنکه این کشور به عضویت خود در معاهده منع تکثیر سلاح‌های هسته‌ای (NPT) ادامه داد، اما به خاطر مسائل و مشکلات ناشی از انقلاب و به خصوص وقوع جنگ ایران و عراق در سال ۱۹۸۰ (۱۳۵۹) عملاً اجرای طرح‌ها و پروژه‌های هسته‌ای با دشواری زیادی روبرو گردید و منجر به قطع همکاری با غرب، تعطیلی نسبی تأسیسات هسته‌ای و همچنین خروج بسیاری از کارشناسان هسته‌ای از ج.ا.ایران شد (دلاورپور اقدام، ۱۳۸۷: ۳۹). به بیان باوند، وقوع انقلاب اسلامی در ایران نگرش تجدیدنظرطلبانه‌ای را در این کشور نسبت به اقدامات انجام شده در رژیم قبلی به‌خصوص قراردادهای انعقادی با دولت‌ها و شرکت‌های خارجی بود؛ بنابراین، اولین عکس‌العمل مسئولان سیاست خارجی دولت جدید، لغو یک‌جانبه قسمت اعظم قراردادهایی بود که با دولت‌ها و کنسرسیوم‌های خارجی در دوران قبل از انقلاب بسته شده بود؛ در همین

زمینه می‌توان به اقدام سازمان انرژی اتمی ج.ا.ایران در جهت لغو یک‌جانبه تمامی قراردادهایی که با شرکت اوریدف فرانسه منعقد شده بود، اشاره کرد (باوند، ۱۳۸۵: ۳۲۸).

از سوی دیگر، با وقوع جنگ ایران و عراق بسیاری از تأسیسات هسته‌ای دولت ج.ا.ایران و مراکز تحقیقاتی این کشور از جمله دو رآکتور در حال ساخت بوشهر، مورد حملات هوایی دولت عراق قرار گرفت و همین امر باعث گردید تا مسئولان آلمانی تکمیل و ساخت این نیروگاه به دلایل امنیتی از ادامه کار منصرف شده و از ایران خارج شوند (Entessar, 2009: 26). پس از پایان جنگ، دولت سازندگی به ریاست جمهوری آقای هاشمی رفسنجانی (۱۳۷۶-۱۳۶۸)، تصمیم گرفت تا در راستای بازسازی و احیای اقتصادی کشور، پروژه‌های هسته‌ای را نیز دنبال کرده و به‌منظور دریافت کمک‌ها و تکنولوژی‌های کشورهای غربی مذاکراتی را با دولت‌هایی چون آلمان، هلند، آرژانتین و اسپانیا اتخاذ کرد که البته همه این مذاکرات با ممانعت دولت ایالات متحده به خاطر بخشی از سیاست این کشور در جهت مهار و تحریم ایران مورد شکست قرار گرفت (Amuzegar, 2006: 93). یکی از مهم‌ترین محورهای مورد مذاکره دولت ج.ا.ایران در این دوران، تکمیل و راه‌اندازی نیروگاه اتمی بوشهر بود که در زمان جنگ صدمات زیادی را متحمل شده بود. به همین منظور مقامات دولت ایران بعد از مذاکره با آلمان‌ها و چندین کشور دیگر نهایتاً توانستند در سال ۱۹۹۳ (۱۳۷۲) قراردادی را با دولت روسیه منعقد نمایند که طبق این قرارداد دولت روسیه موظف بود تا سال ۱۹۹۹ این نیروگاه را تکمیل کند (Perara, 2000: 17).

پیامدهای ژئواکونومیک خروج ایالات متحده از برجام برای جمهوری اسلامی ایران

تغییرات و تحولات صورت گرفته در عصر حاضر به‌صورت‌های مختلف زمینه‌ساز برجسته‌تر شدن اقتصاد و مباحث اقتصادی در عرصه قدرت و رقابت‌های اقتصادی را فراهم آورده است. این تحولات به‌صورت‌های مختلف رقابت‌ها را از عرصه ژئواستراتژی به عرصه ژئواکونومیک کشانده است. چرا که با فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی تغییرات عمده‌ای در حوزه مفهومی ژئوپلیتیک روی داد. به‌گونه‌ای که ژئوپلیتیک از رهیافت نظامی و ژئواستراتژیک، رویکردی ژئواکونومیک یافت. ادواردان لوتواک^۹ در سال ۱۹۹۰ م پارادایم ژئواکونومی را با مفهوم گسترده وارد علوم جغرافیایی و سیاسی کرد. وی خبر از آمدن نظام جدید بین‌المللی در دهه نود داد که در آن عوامل اقتصادی جایگزین اهداف نظامی می‌شوند و عامل و درگیری‌ها دیگر موضوعات دوران گذشته نیست بلکه در کنار هر تنشی یک عامل اقتصادی خودنمایی می‌کند. بر این اساس می‌توان گفت اقتصاد، اساس شکل‌گیری قلمرو و مرزبندی‌های ژئواکونومیک است (عزتی و ویسی، ۱۳۸۵: ۲۸). با توجه به این تغییرات در دنیای ژئوپلیتیک جهانی دوران پست مدرن که اقتصاد مبنای اصلی رقابت‌ها و قدرت نمایی‌ها را به خود اختصاص داده است برای اینکه بتوان در این رقابت‌ها پیروز شد و از سوی دیگر چالش‌های ناشی از این رقابت‌ها را تا حد امکان کاهش داد باید قدرت اقتصادی کشور را افزایش داد. به نحوی که می‌توان گفت، مهم‌ترین نفع ملی امروزه، برای کشورها به دست آوردن قدرت اقتصادی است. قدرت اقتصادی هر چند با دیگر ابعاد امنیت ملی و قدرت در تعامل است و برای مثال از قدرت نظامی یا امنیت سیاسی متأثر می‌گردد، درعین حال بستر بسیار مهمی برای تأمین امنیت ملی نیز می‌باشد (بلوچی، ۱۳۸۷: ۲۸). بر این اساس می‌توان گفت، اثرگذاری و اثرپذیری کشورها و سایر بازیگران در عرصه‌های مختلف در بعد ژئواکونومیک روند رو به افزایشی داشته است و بر این مبنا برای اینکه بتوان تأثیر خروج ایالات متحده از

^۹ Edward N. Luttwak

برجام را مورد بحث قرار داد در این بخش تلاش شده است که پنج مؤلفه ژئوپلیتیک در بعد اقتصادی (ژئواکونومی) یعنی تولید ناخالص داخلی، جایگاه ترانزیتی و بازرگانی، دیپلماسی اقتصادی، پیمان‌ها و قراردادهای اقتصادی و تجاری و میران تولید نفت و گاز را در سه بخش قبل برجام، در زمان برجام و بعد از برجام موردبررسی و تحلیل قرار گیرد.

روش شناسی پژوهش

در این پایان نامه، به منظور بررسی پیامدهای اقتصادی و نظامی-امنیتی خروج ایالات متحده از برجام برای جمهوری اسلامی ایران به دلیل خلأ اطلاعاتی (عدم وجود مطالعاتی بصورت جدی و با اسناد و آمار دقیق قابل استناد در زمینه پیامدهای ژئوپلیتیکی خروج آمریکا از برجام در دو بعد اقتصادی و دفاعی-امنیتی و همچنین به دلیل زمان کمی که از خروج آمریکا از برجام می‌گذرد هنوز اطلاعات موثقی از پیامدهای خروج آمریکا از برجام با آمار موثق و قابل استناد منتشر نشده است که از موانع اصلی این تحقیق محسوب می‌شود)، اطلاعات میدانی به روش پرسشنامه جمع‌آوری شده است.

یکی از روش‌های تعیین پایایی پرسشنامه با تأکید بر همسانی درونی، روش ضریب آلفای کرانباخ می‌باشد. این روش در شرایطی استفاده می‌شود که نمرات سؤالات به‌صورت چند ارزشی تعیین می‌شود. مثلاً در رابطه با نمرات حاصل از پرسشنامه‌های نگرش سنج که پاسخ دهنده به هر سؤال در طیفی (در این تحقیق، از خیلی زیاد تا خیلی کم) جواب می‌دهد. آلفای کرونباخ در قالب میانگین همبستگی‌های درونی میان اجزاء سنجش‌کننده محاسبه می‌شود. هرچه آلفای کرانباخ به ۱ نزدیک‌تر باشد، پایایی سازگاری درونی بیشتر است، یعنی اگر ضریب آلفای کرونباخ ۰/۷ یا بیشتر به دست آید، پرسشنامه از پایایی مطلوبی برخوردار است و می‌توان از همبستگی درونی سؤالات مطمئن بود.

Case Processing Summary

		N	%
Cases	Valid	20	100.0
	Excluded ^a	0	.0
	Total	20	100.0

a. Listwise deletion based on all variables in the procedure.

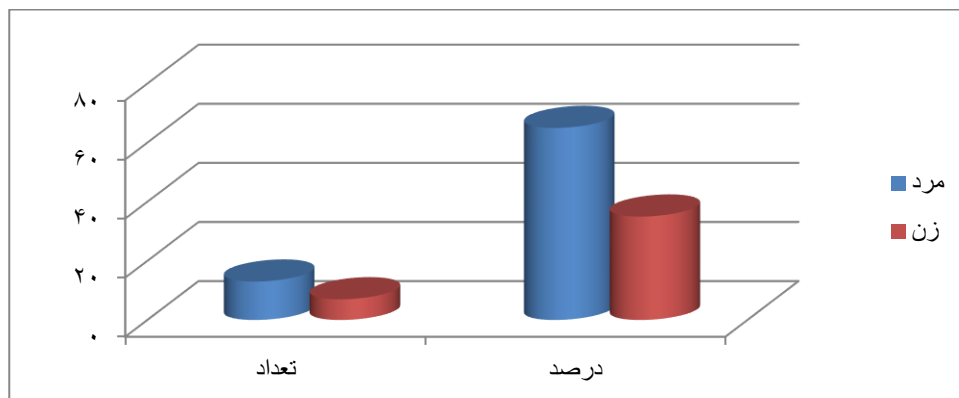
Reliability Statistics	
Cronbach's Alpha	N of Items
.727	10

همانطور که مشاهده می‌شود، ضریب آلفا به دست آمده ۰/۷۲۷ می‌باشد که از ۰/۷ بیشتر است و نشان دهنده وجود پایایی مطلوبی در پرسشنامه است

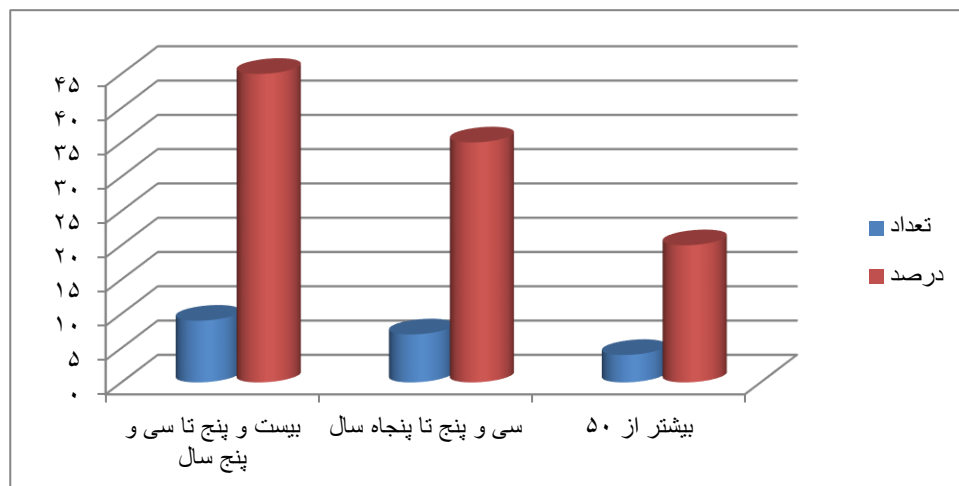
یافته‌های توصیفی پژوهش در یک رویکرد کلی سوالاتی نظیر جنسیت، سن، وضعیت تحصیلی و رشته تحصیلی و را پیرامون افراد مراجعه کننده به آن‌ها نشان می‌دهد. همچنین با توجه به موضوع مورد مطالعه تحقیق سوالاتی نظیر میزان آشنایی با برجام و مسائل مرتبط و میزان آشنایی ژئوپلیتیک و مباحث مرتبط نیز از پاسخ دهندگان پرسیده شده است. از این‌رو، همان گونه که در فصل اول نیز بیان گردید، عمل نمونه گیری به صورت هدفمند و در دو سطح افراد دانشگاهی و نخبگان اجرایی در مقیاس ۲۰ نفر اجرائی شد.

تجزیه تحلیل

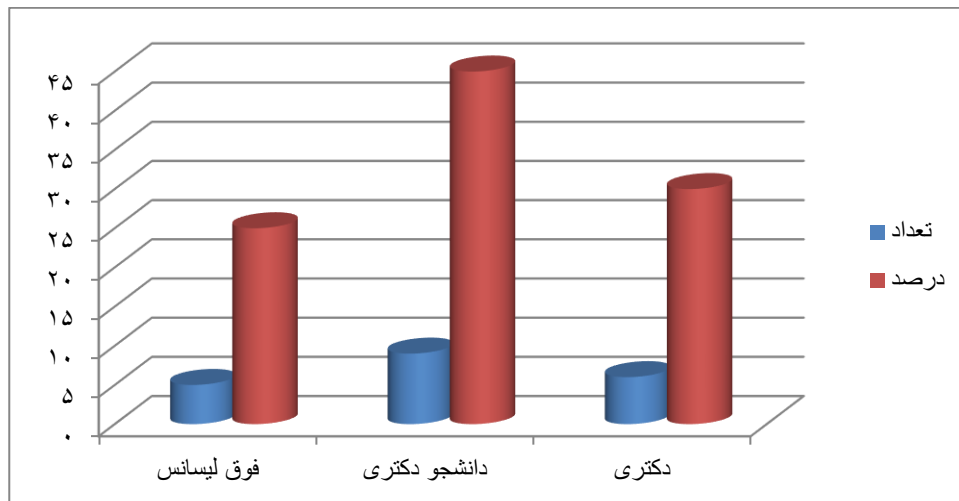
جنسیت پاسخ‌دهندگان: با توجه به نتایج به دست آمده، از میان ۲۰ نفر خبرگان پژوهش، ۱۳ نفر مرد (۶۵ درصد) و ۷ نفر (۳۵ درصد) نیز زن بودند.

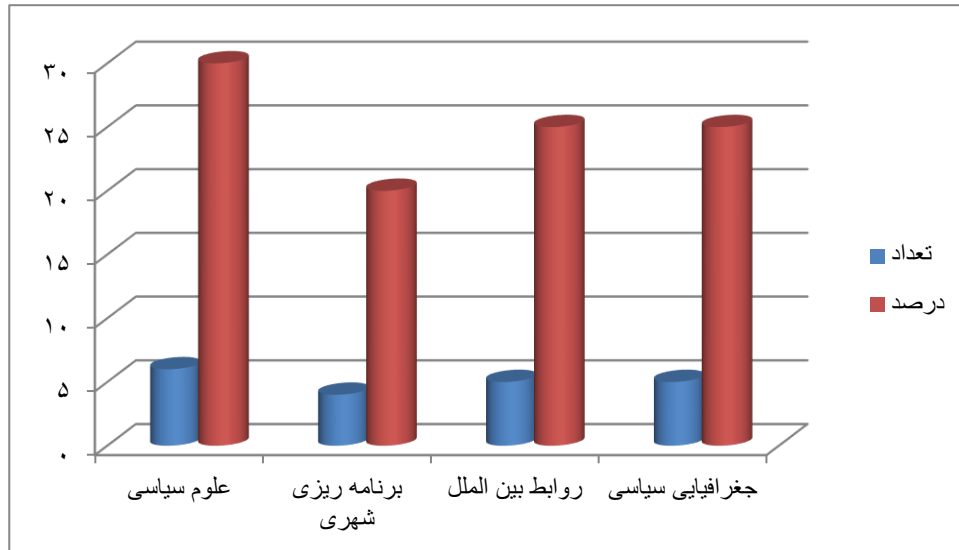
وضعیت سنی پاسخ‌دهنده‌گان: بر اساس اطلاعات به دست آمده سن نخبگان پژوهش، ۹ نفر (۲۵-۳۵ سال)، ۷ نفر (۳۵-۵۰ سال) و ۴ نفر (۵۰ سال به بالا) بوده‌اند. در این میان ۱۰۰٪ جامعه نخبگان به سؤال سن پاسخ گفته‌اند. شکل (۴-۱۹) توزیع افراد را بر حسب سن آن‌ها نشان می‌دهد.

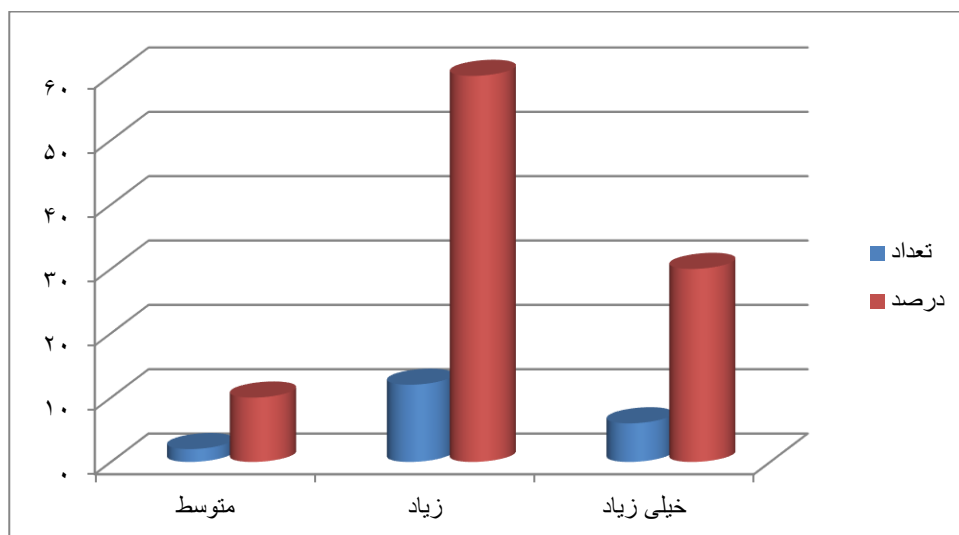
وضعیت تحصیلی پاسخ‌دهنده‌گان: با توجه به نتایج به دست آمده، از میان ۲۰ نفر نخبگان پژوهش، ۵ نفر دارای مدرک فوق لیسانس (۲۵ درصد)، ۹ نفر دانشجوی دوره دکتری (۴۵ درصد) و ۶ نفر (۳۰ درصد) نیز دارای مدرک دکتری بوده‌اند.

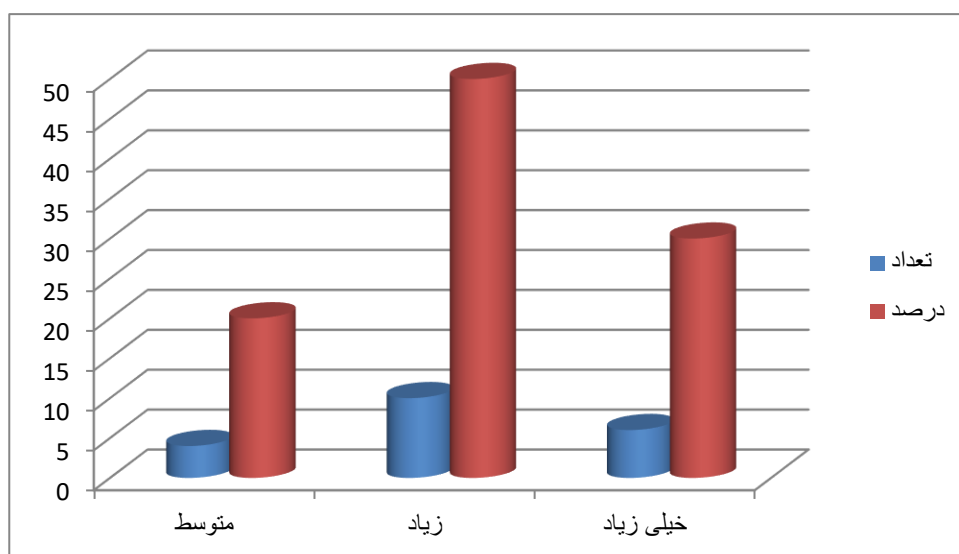
وضعیت رشته تحصیلی پاسخ‌دهندگان: با توجه به نتایج به دست آمده، از میان ۲۰ نفر نخبگان پژوهش، ۶ نفر رشته علوم سیاسی (۳۰ درصد)، ۴ نفر برنامه ریزی شهری (۲۰ درصد)، ۵ نفر روابط بین‌الملل (۲۵ درصد) و ۵ نفر جغرافیای سیاسی (۲۵ درصد) بوده‌اند.

میزان آشنایی با برجام و مسائل مرتبط: از مجموع ۲۰ نفر نخبگان پژوهش حاضر، ۲ نفر (۱۰ درصد) میزان آشنایی با برجام و مسائل مرتبط را متوسط، ۱۲ نفر (۶۰ درصد) میزان آشنایی با برجام و مسائل مرتبط را زیاد و ۶ نفر (۳۰ درصد) میزان آشنایی با برجام و مسائل مرتبط را خیلی زیاد پاسخ داده‌اند.

میزان آشنایی ژئوپلیتیک و مباحث مرتبط: از مجموع ۲۰ نفر نخبگان پژوهش حاضر، ۴ نفر (۲۰ درصد) میزان آشنایی ژئوپلیتیک و مباحث مرتبط را متوسط، ۱۰ نفر (۵۰ درصد) میزان آشنایی ژئوپلیتیک و مباحث مرتبط را زیاد و ۶ نفر (۳۰ درصد) میزان آشنایی ژئوپلیتیک و مباحث مرتبط را خیلی زیاد پاسخ داده‌اند.

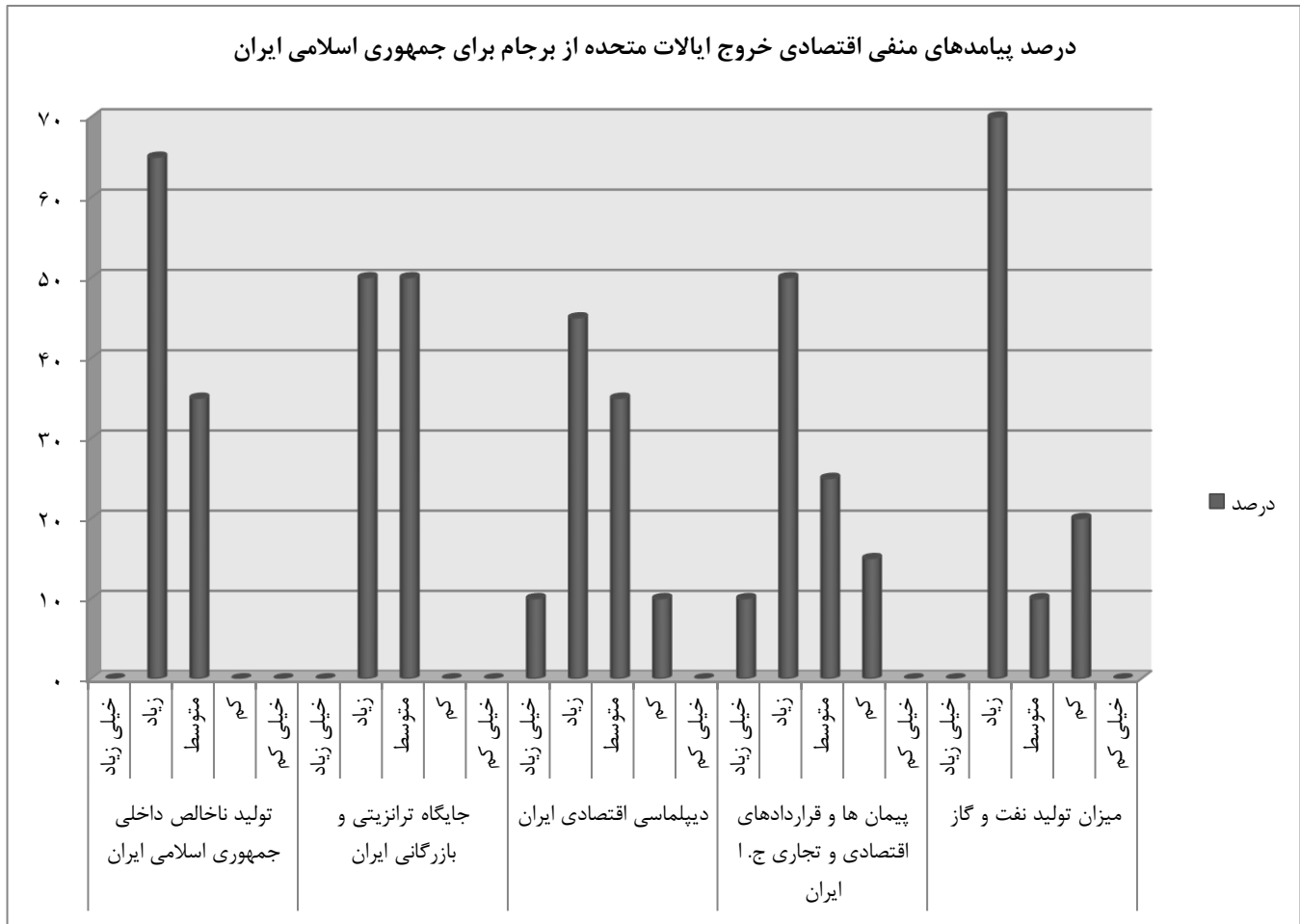

به منظور تحلیل پیامدهای منفی و مثبت ژئوپلیتیکی خروج ایالات متحده آمریکا از برجام هریک از پیامدهای اقتصادی و نظامی-امنیتی خروج ایالات متحده از برجام برای جمهوری اسلامی ایران را در شاخص‌های ده گانه در دو بعد اقتصادی و نظامی-امنیتی بر اساس پنج طیف (خیلی زیاد، زیاد، متوسط، کم و خیلی کم)، درجه بندی شده‌اند.

در جداول ذیل فراوانی داده‌ها بر حسب میزان پیامدهای مثبت و منفی اقتصادی و نظامی - امنیتی خروج ایالات متحده از برجام برای جمهوری اسلامی از دیدگاه نخبگان پژوهش ایران آورده شده است. با توجه به جدول پیامدهای اقتصادی خروج ایالات متحده از برجام برای جمهوری اسلامی در همه عوامل موردبررسی (تولید ناخالص داخلی جمهوری اسلامی ایران، جایگاه ترانزیتی و بازرگانی ایران، دیپلماسی اقتصادی ایران، پیمان‌ها و قراردادهای اقتصادی و تجاری ج.ا ایران و میزان تولید نفت و گاز) از دیدگاه نخبگان پژوهش منفی ارزیابی شده‌اند. بدین صورت که بعد از خروج امریکا از برجام شاخص تولید ناخالص داخلی جمهوری اسلامی ایران، تأثیر منفی ۶۵ درصد پاسخ زیاد و ۳۵ درصد متوسط داشته است. شاخص جایگاه ترانزیتی و بازرگانی ایران نیز ۵۰ درصد پاسخ زیاد و ۵۰ درصد متوسط تأثیر منفی داشته است.

خروج امریکا از برجام شاخص دیپلماسی اقتصادی ایران را نیز با ۱۰ درصد پاسخ خیلی زیاد، ۴۵ درصد پاسخ زیاد، ۳۵ درصد پاسخ متوسط و ۱۰ درصد پاسخ کم تحت تأثیر منفی قرار داده است. پیمان‌ها و قراردادهای اقتصادی و تجاری ج.ا ایران نیز بعد از خروج امریکا از برجام با ۱۰ درصد پاسخ خیلی زیاد، ۵۰ درصد زیاد، ۲۵ درصد متوسط و ۱۵ درصد پاسخ کم تأثیر منفی داشته‌اند. میزان تولید نفت و گاز نیز پس از خروج امریکا از برجام با ۷۰ درصد پاسخ زیاد تأثیر منفی داشته است.

منفی		مثبت		میزان پیامدهای اقتصادی	عوامل بعد اقتصادی	
درصد فراوانی	تعداد فراوانی	درصد فراوانی	تعداد فراوانی			بعد اقتصادی
۶۵	۱۳	۰	۰	زیاد	تولید ناخالص داخلی جمهوری اسلامی ایران	
۳۵	۷	۰	۰	متوسط		
۵۰	۱۰	۰	۰	زیاد	جایگاه ترانزیتی و بازرگانی ایران	
۵۰	۱۰	۰	۰	متوسط		
۱۰	۲	۰	۰	خیلی زیاد	دیپلماسی اقتصادی ایران	
۴۵	۹	۰	۰	زیاد		
۳۵	۷	۰	۰	متوسط		
۱۰	۲	۰	۰	کم		
۱۰	۲	۰	۰	خیلی زیاد	پیمان‌ها و قراردادهای اقتصادی و تجاری ج.ا.ایران	
۵۰	۱۰	۰	۰	زیاد		
۲۵	۵	۰	۰	متوسط		
۱۵	۳	۰	۰	کم		
۷۰	۱۴	۰	۰	زیاد	میزان تولید نفت و گاز	
۱۰	۲	۰	۰	متوسط		
۲۰	۴	۰	۰	کم		

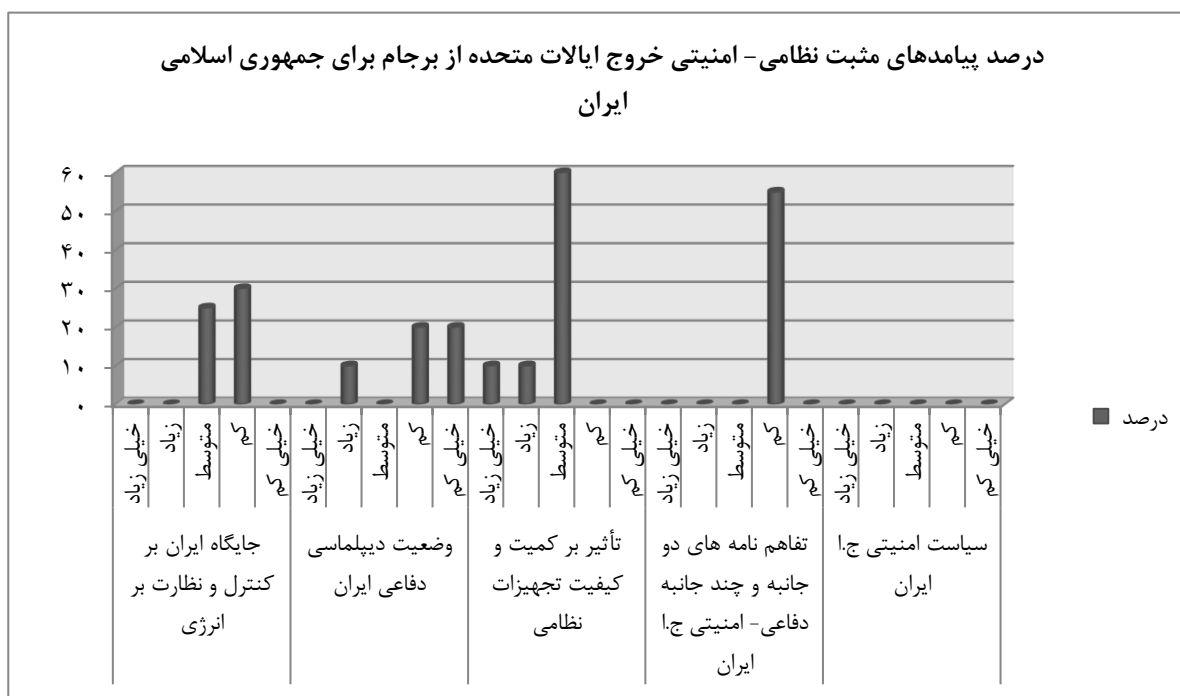

درصد پیامدهای منفی اقتصادی خروج ایالات متحده از برجام برای جمهوری اسلامی

همچنین با توجه به جدول ذیل پیامدهای منفی نظامی- امنیتی خروج ایالات متحده از برجام برای جمهوری اسلامی در عامل جایگاه ایران بر کنترل و نظارت بر انرژی (۱۰ درصد زیاد و ۳۵ درصد متوسط)، وضعیت دیپلماتیک دفاعی ایران (۵۰ درصد کم)، تأثیر بر کمیت و کیفیت تجهیزات نظامی (۲۰ درصد کم)، تفاهم‌نامه‌های دوجانبه و چندجانبه دفاعی- امنیتی ج.ا. ایران (۱۰ درصد زیاد و ۳۵ درصد متوسط) و عامل سیاست امنیتی ج.ا. ایران (۴۵ درصد زیاد، ۲۵ درصد متوسط و ۳۰ درصد کم) از دیدگاه نخبگان پژوهش منفی ارزیابی شده‌اند.

منفی		مثبت		میزان پیامدهای نظامی - امنیتی	عوامل بعد نظامی - امنیتی		بعد نظامی - امنیتی
درصد	تعداد	درصد	تعداد				
۱۰	۲	۰	۰	زیاد	جایگاه ایران بر کنترل و نظارت بر انرژی		
۳۵	۷	۲۵	۵	متوسط			
۰	۰	۳۰	۶	کم			
۰	۰	۱۰	۲	زیاد	وضعیت دیپلماسی دفاعی ایران		
۵۰	۱۰	۲۰	۴	کم			
۰	۰	۲۰	۴	خیلی کم			
۰	۰	۱۰	۲	خیلی زیاد	تأثیر بر کمیت و کیفیت تجهیزات نظامی		
۰	۰	۱۰	۲	زیاد			
۰	۰	۶۰	۱۲	متوسط			
۲۰	۴	۰	۰	کم			
۱۰	۲	۰	۰	زیاد	تفاهم‌نامه‌های دوجانبه و چندجانبه دفاعی - امنیتی ج.ا.ایران		
۳۵	۷	۰	۰	متوسط			
۰	۰	۵۵	۱۱	کم			
۴۵	۹	۰	۰	زیاد	سیاست امنیتی ج.ا.ایران		
۲۵	۵	۰	۰	متوسط			
۳۰	۶	۰	۰	کم			

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۸

یافته های پژوهش

در این پژوهش برای توجه بیشتر به جنبه علمی بودن آن و بررسی پیامدهای اقتصادی خروج ایالات متحده از برجام برای جمهوری اسلامی ایران از آزمونی تی تست برای هر یک از سؤالات استفاده شده است. در جدول ذیل این آزمون برای ۵ سؤال مطرح شده بر مبنای پیامدهای اقتصادی خروج ایالات متحده از برجام برای جمهوری اسلامی ایران انجام شده است و نتایج ذیل حاصل گردید است:

نمونه آمار				
سؤالات	تعداد	میانگین	انحراف استاندارد	میانگین خطا
تولید ناخالص داخلی جمهوری اسلامی ایران	20	2.35	.489	.109
جایگاه ترانزیتی و بازرگانی ایران	20	2.50	.513	.115

دیپلماسی اقتصادی ایران	20	2.45	.826	.185
پیمان‌ها و قراردادهای اقتصادی و تجاری ج.ا.ایران	20	2.45	.887	.198
میزان تولید نفت و گاز	20	2.50	.827	.185

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۸

با توجه به جدول انحراف معیار داده‌ها در ذیل بررسی حاصل از این نتایج بر اساس آزمون T-TEST نشان دهنده آن است که از بین عوامل استخراج شده و در نظر گرفته شده از سوی محقق، همه پیامدهای اقتصادی خروج ایالات متحده از برجام برای جمهوری اسلامی ایران از سوی پاسخ دهندگان تأیید شده است

نمونه آزمون						
• = ارزش آزمون						سؤالات
۹۵٪ اطمینان اختلاف		تفاوت میانگین	درجه معناداری	درجه آزادی	T	
بیشترین	کمترین					
2.58	2.12	2.350	.000	19	21.47 6	تولید ناخالص داخلی جمهوری اسلامی ایران
2.74	2.26	2.500	.000	19	21.79 4	جایگاه ترانزیتی و بازرگانی ایران
2.84	2.06	2.450	.000	19	13.27 2	دیپلماسی اقتصادی ایران
2.87	2.03	2.450	.000	19	12.35 2	پیمان‌ها و قراردادهای اقتصادی و تجاری ج.ا.ایران
2.89	2.11	2.500	.000	19	13.51 6	میزان تولید نفت و گاز

همانطور که در جدول فوق مشاهده می‌شود مقدار P-value یا به عبارتی درجه معناداری برای همه عوامل ۰/۰۰۰ می‌باشد که از مقدار خطای ۰/۰۵ کوچک‌تر است و تأیید می‌گردد. بر این مبنا در پاسخ به سوال اول تحقیق حاضر می‌توان گفت، پیامدهای اقتصادی خروج ایالات متحده از برجام برای جمهوری اسلامی ایران شامل ۵ مؤلفه تولید ناخالص داخلی جمهوری اسلامی ایران، جایگاه ترانزیتی و بازرگانی ایران، دیپلماسی اقتصادی ایران، پیمانها و قراردادهای اقتصادی و تجاری جمهوری اسلامی ایران و میزان تولید نفت و گاز تأثیرات منفی داشت است و سبب کاهش آنها شده است

همچنین در این پژوهش برای توجه بیشتر به جنبه علمی بودن آن و بررسی پیامدهای نظامی - امنیتی خروج ایالات متحده از برجام برای جمهوری اسلامی ایران از آزمونی تی تست برای هر یک از سؤالات استفاده شده است. در جدول ذیل این آزمون برای ۵ سؤال مطرح شده بر مبنای پیامدهای دفاعی-امنیتی خروج ایالات متحده از برجام برای جمهوری اسلامی ایران انجام شده است و نتایج ذیل حاصل گردید است:

نمونه آمار				
سؤالات	تعداد	میانگین	انحراف استاندارد	میانگین خطا
جایگاه ایران بر کنترل و نظارت بر انرژی	20	5.35	2.434	.544
وضعیت دیپلماسی دفاعی ایران	20	5.50	1.732	.387
تأثیر بر کمیت و کیفیت تجهیزات نظامی	20	7.50	1.906	.426
تفاهم نامه‌های دو جانبه و چند جانبه دفاعی - امنیتی ج.ا ایران	20	5.10	2.174	.486
سیاست امنیتی ج.ا ایران	20	2.85	.875	.196

با توجه به جدول انحراف معیار داده‌های ذیل بررسی حاصل از این نتایج بر اساس آزمون T-TEST نشان دهنده آن است که از بین عوامل استخراج شده و در نظر گرفته شده از سوی محقق، همه پیامدهای دفاعی-امنیتی خروج ایالات متحده از برجام برای جمهوری اسلامی ایران از سوی پاسخ دهندگان تأیید شده است.

نمونه آزمون						
• = ارزش آزمون						سؤالات
۹۵٪ اطمینان اختلاف		تفاوت میانگین	درجه معناداری	درجه آزادی	T	
بیشترین	کمترین					
6.49	4.21	5.350	.000	19	9.830	جایگاه ایران بر کنترل و نظارت بر انرژی
6.31	4.69	5.500	.000	19	14.20 ₁	وضعیت دیپلماسی دفاعی ایران
8.39	6.61	7.500	.000	19	17.60 ₁	تأثیر بر کمیت و کیفیت تجهیزات نظامی
6.12	4.08	5.100	.000	19	10.49 ₁	تفاهم نامه‌های دو جانبه و چند جانبه دفاعی - امنیتی ج.ا.ایران
3.26	2.44	2.850	.000	19	14.56 ₅	سیاست امنیتی ج.ا.ایران

همانطور که در جدول فوق مشاهده می‌شود مقدار P-value یا به عبارتی درجه معناداری برای همه عوامل ۰/۰۰۰ می‌باشد که از مقدار خطای ۰/۰۵ کوچک‌تر است و تأیید می‌گردد. بر این مبنا در پاسخ به سوال دوم تحقیق حاضر می‌توان گفت، پیامدهای نظامی - امنیتی خروج ایالات متحده از برجام برای جمهوری اسلامی ایران شامل ۵ مؤلفه جایگاه ایران بر کنترل و نظارت بر انرژی، وضعیت دیپلماسی دفاعی ایران، تأثیر بر کمیت و کیفیت تجهیزات نظامی، تفاهم نامه‌های دو جانبه و چند جانبه دفاعی - امنیتی ج.ا.ایران و سیاست امنیتی ج.ا.ایران تأثیرات منفی داشت است و سبب کاهش آنها شده است

نتیجه گیری

مذاکرات پیرامون پرونده هسته‌ای ایران جزو پیچیده‌ترین و طاقت فرساترین مذاکرات تاریخ دیپلماسی قلمداد شده است. این مذاکرات نهایتاً با انعقاد توافقی با عنوان برنامه جامع اقدام مشترک یا برجام به بیش از ۱۲ سال کشمکش بین ایران و غرب بر سر مناقشه هسته‌ای خاتمه داد. بررسی دوران قبل از برجام از منظر شاخص‌های بعد سیاسی، دفاعی-امنیتی، با توجه به اینکه خصومت دشمنان جمهوری اسلامی یک وجه پنهان سیاسی نیز دارد، تأمل برانگیز است؛ از سوی دیگر قرار گرفتن نام ایران در فصل هفتم منشور سازمان ملل را می‌توان یکی از مهم‌ترین عوامل موثر در کاهش رتبه ایران در شاخص‌های بعد سیاسی و دفاعی-امنیتی، در عرصه بین‌المللی ارزیابی کرد. بر اساس شش قطعنامه‌ای که در دوران ریاست جمهوری آقای احمدینژاد به تصویب شورای امنیت سازمان ملل رسید، برنامه هسته‌ای ایران به‌عنوان تهدید علیه صلح و امنیت جهانی به رسمیت شناخته شد. خروج آمریکا از برجام پیامدهای ژئوپلیتیکی برای کشور ایران در پی داشت در بعد اقتصادی باعث افزایش تحریم‌ها و کاهش پیمان‌ها و قراردادهای اقتصادی و تجاری ج.ا.ایران، افزایش تورم و کاهش تولید ناخالص داخلی جمهوری اسلامی ایران، تنزل جایگاه ترانزیتی و بازرگانی ایران، باعث عملکرد ضعیف دیپلماسی اقتصادی و افت میزان تولید نفت و گاز از مهم‌ترین چه پیامدهای ژئوپلیتیکی از نظر بعد اقتصادی بعد از خروج ایالات متحده از برجام بوده‌اند و از سوی دیگر سبب تقویت جایگاه چین و روسیه در اقتصاد ایران شده است. در بعد دفاعی امنیتی نیز خروج آمریکا از برجام، جایگاه ایران بر کنترل و نظارت بر انرژی، وضعیت دیپلماسی دفاعی ایران، کمیت و کیفیت تجهیزات نظامی، تفاهم‌نامه‌های دوجانبه و چندجانبه دفاعی-امنیتی ج.ا.ایران، سیاست امنیتی ج.ا.ایران را به شدت تحت تأثیر قرار داده است.

منابع

- آرمین، محسن (۱۳۸۵)، انرژی هسته‌ای در قطار احمدی‌نژاد، نشریه بازتاب اندیشه، شماره ۸۴.
- اتوتایل، ژناروید (۱۳۸۰)، اندیشه‌های ژئوپلیتیک در قرن بیستم. ترجمه: محمد رضا حافظ نیا و هاشم نصیری. تهران: انتشارات دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی.
- اعظمی، هادی (۱۳۸۵)، وزن ژئوپلیتیکی و نظام قدرت منطقه‌ای؛ جنوب غرب آسیا، فصلنامه ژئوپلیتیک، سال دوم، شماره ۳ و ۴.
- اعظمی، هادی، زرقانی، سیدهادی، دبیری، علی‌اکبر (۱۳۹۱)، تحلیل اولویت‌های منطقه‌ای و دیدگاه‌های ژئوپلیتیک در شکل دهی به سازمان‌های منطقه‌ای؛ نمونه موردی: سازمان همکاری شانگهای، پژوهش نامه ایرانی سیاست بین‌الملل، سال اول، شماره ۱.
- افشردی، محمدحسین، مدنی، سید مصطفی (۱۳۸۸)، ساختار نظام قدرت منطقه‌ای در خاورمیانه (با تأکید بر کشورهای برتر منطقه)، فصلنامه مدرس علوم انسانی، دوره ۱۳، شماره ۳.
- البرادعی، محمد (۱۳۹۲)، عصر فریب؛ دیپلماسی اتمی در دوران خیانت. ترجمه فیروزه درشتی و شیما صفایی؛ چاپ اول، تهران: انتشارات ایران.
- افتخاری، علی اصغر (۱۳۸۷)، تحلیل محیط امنیتی رویکرد جامع؛ مجموعه مقالات محیط امنیتی پیرامون ایران، به کوشش داود غریاق زندی، تهران: انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- اطاعت، جواد (۱۳۸۵)، ژئوپلیتیک و سیاست خارجی ایران، تهران: انتخاب.
- احمدی پور، زهرا؛ قادری حاجت، مصطفی؛ مختاری هشی، حسین (۱۳۸۹)، تحلیل ژئوپلیتیکی فرصت‌ها و چالش‌های همگرایی در منطقه غرب آسیا، تهران، دو فصلنامه جغرافیا و برنامه ریزی منطقه‌ای، سال اول شماره اول، بهار و تابستان.
- برزگر، کیهان (۱۳۸۶)، منطقه گرایی در سیاست خارجی ایران، مطالعات اوراسیای مرکزی، شماره ۵۰.
- بعیدی نژاد، حمید (۱۳۸۴)، سیاست هسته‌ای آقای خاتمی، فصلنامه سیاست خارجی، سال نوزدهم، شماره یک.
- پوراحمدی، حسین (۱۳۸۸)، تاثیر اهداف راهبردی آمریکادر خاورمیانه بر منافع جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه بین‌المللی روابط خارجی، سال اول، شماره دوم.
- پارسایی، اسماعیل (۱۳۹۴)، تبیین نقش عوامل ژئوپلیتیک در سیاست خارجی، مورد: سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در قبال غرب (آمریکا و اروپا)، رساله دکتری به راهنمایی محمدرضا حافظ نیا. دانشگاه تربیت مدرس.
- حافظ نیا، محمدرضا (۱۳۸۲)، تحلیل مبانی قدرت ملی جمهوری اسلامی ایران، تهران، نشریه علوم جغرافیایی دانشگاه تربیت معلم.
- حافظ نیا، محمدرضا (۱۳۸۵)، اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک. مشهد: انتشارات پاپلی.
- حافظ نیا، محمدرضا (۱۳۸۶)، ژئوپلیتیک انسانگرا، فصلنامه ژئوپلیتیک. سال سوم. شماره سوم.

خاندوزی، سید احسان (۱۳۹۵)، انگاره‌ی پورتر در تجارت و مزیت رقابتی، راهبرد یاس، سال اول شماره چهارم.

خلف رضایی، حسین (۱۳۹۴)، موافقت‌نامه‌های بین‌المللی در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران با بررسی تحلیلی نظرات شورای نگهبان، تهران، پژوهشکده شورای نگهبان، چاپ اول.

خلیلی، محسن (۱۳۹۳)، ژنومهای ژئوپلیتیک تأثیرگذار بر کدهای رفتاری در سیاست خارجی ایران و روسیه. فصلنامه سیاست جهانی. دوره سوم. شماره ۱.

جعفری، محمد (۱۳۹۵)، برسازی هویت ۵+۱ در فرآیند مذاکرات هسته‌ای، پایان نامه‌ی کارشناسی ارشد، گروه علوم سیاسی، رشته روابط بین‌الملل، دانشگاه فردوسی مشهد.

جان‌پرور، محسن (۱۳۹۶)، ژئوپلیتیک برای همه، تهران، نشر انتخاب، چاپ اول.

سیف زاده، سیدحسین (۱۳۸۴)، نظریه‌ها و تئوری‌های مختلف در روابط بین‌المللی فردی- جهانی شده: مناسب و کارآمدی، چاپ اول، نشر وزارت امور خارجه، تهران.

ساعد، نادر (۱۳۹۰)، فرایند خلع سلاح و کنترل تسلیحات در حقوق بین‌الملل منشور: از نظر تا عمل، فصلنامه سیاست، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، سال ۳۴، شماره ۶۵.

سلطانی نژاد، احمد و مهدی شاپوری (۱۳۹۴)، ایران و آمریکا: چرخه منفی برسازی و استمرار مناقشه هسته‌ای، روابط خارجی، شماره ۵.

سجادپور، سید محمدکاظم (۱۳۹۰)، ارزش‌های راهبردی دستیابی به توافق هسته‌ای، ماهنامه دید بان امنیت ملی، سال چهارم، شماره ۴.

صادقی، سیدکمال و همکاران (۱۳۹۶). بررسی تأثیر سرمایه فرهنگی بر تولید ناخالص داخلی در استان‌های ایران. فصلنامه مطالعات اقتصادی کاربردی ایران. سال ششم. شماره ۲۳.

ضیایی بیگدلی، محمدرضا (۱۳۹۰)، حقوق بین‌الملل عمومی، تهران، گنج دانش، چاپ بیست و ششم.

عزتی، عزت الله (۱۳۸۱)، تحلیلی بر ژئوپلیتیک ایران و عراق. تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی.

عزتی، عزت الله و ویسی، هادی (۱۳۸۵)، تحلیل ژئوپلیتیک و ژئواکونومی خط لوله گاز ایران - هند. فصلنامه ژئوپلیتیک. سال دوم. شماره ۲.

عزتی، عزت الله (۱۳۸۰)، ژئوپلیتیک در قرن بیست و یکم. تهران: سمت.

عزتی، عزت اله (۱۳۹۲)، راهبرد قدرت هوشمند ایران و نقش ژئوپلیتیک انرژی (نفت و گاز) در پیشبرد آن، چشم انداز جغرافیایی در مطالعات انسانی، سال هشتم، شماره ۲۴.

علیخانی، مهدی (۱۳۸۵)، گلوله‌ای که از تفنگ شلیک شد، (سیر تحولات هسته‌ای ایران در زمان ریاست جمهوری خاتمی ۱۳۷۶-۸۴)، پرتال جامع علوم انسانی.

غریب آبادی، کاظم (۱۳۸۷)، برنامه هسته‌ای ایران: واقعیت‌های اساسی، تهران: موسسه چاپ و انتشارات وزارت خارجه.

- Brzezinski, Zbigniew (1997): *Grand Chessboard, American Primacy and its Geostrategic Imperlive*, New York, Basic Books.
- Carr, H, E (1964); "the twenty years crisis: 1919 – 1939", London: Macmillan
- Cohen, S.B. (2003), *Geopolitics of the World system*, Lanham, Md: Rowman & Little Field.
- Dougherty, J and pfaltzgraff, R (1971); *contending theories in international relation*: New York:Harper and Row.
- Dijkink, G. (1998). Geopolitical codes and popular representations. *GeoJournal*, 46, 293-299.
- Entessar, N. (2009), Iran's Nuclear Decision Making Calculus. *Middle East Policy*, XVI (2):26-38.
- Fukuyama, F, (1992), *the end of history and last man*, New York: Ravager.
- Herzog, Michael (2015), Contextualizing Israeli Concerns about the Iran Nuclear Deal, *Policy Notes: The Washington Institute for Near East Policy*, No. 26. pp. 1-9.
- Huntington, Samuel P. "The New Dimention of Power", *Foreign Affairse*, 1999.
- Irfan ul Haque (1991) *International Competitiveness: Public/Private Sector Interface*. Economic Development Institute of World Bank, Washington: The World Bank.
- Jahanpour, Farhang, (2007), "Chronology of Iran's Nuclear Programme, 1957-2007", OxfordResearchGroup.
- Kissinger, A. Henry(1979): *The White House Years*, Boston: Little, Brown and Company.
-